

SHAXS IJTIMOYIY XIMOYASIZLIGINI OG'ISHGAN XULQ ATVORGA TA'SIRINI IJTIMOYIY PSIXOANALITIK MEXANIZMLARI

Nurillayev Xayrullo Olim o'g'li

Namangan davlat universiteti Pedagogika psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7440789>

Annotatsiya. Ushbu maqolada har bir jamiyatga xos bo'ladigan shaxsning ijtimoiy himoyasizligini uning xulq atvoriga ta'sirni shaxs muammosni tadqiq qilishni, buyuk mutafakkirlarimizni shaxsga bo'lgan etibori, uning qiziqishlari, shaxsga berilgan ta'riflar, "Men" obrazning ijtimoiy psixologik ahamiyati, Z.Freyd bo'yicha inson ruhiyatning modeli, (Id), (ego), (super ego), psixoanalitik qonuniyatlarini shaxsga bog'lab o'rganildi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy mexanizm, shaxs, psixologiya, davlat organi.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ НЕЗАЩИЩЕННОСТИ ЛИЧНОСТИ НА ДЕВИАНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается социальная незащищенность личности, которая будет присуща каждому обществу, ее влияние на поведение, изучение проблемы личности, внимание наших великих мыслителей к личности, ее интересам, определениям, данным личности, социально-психологической сущности образа "я", 3. Модель психики человека по Фрейдю, (ид), (эго), (супер эго), изучалась путем привязки психоаналитических законов к личности.

Ключевые слова: социальный механизм, личность, психология, государственный орган.

SOCIAL PSYCHOANALYTIC MECHANISMS OF THE INFLUENCE OF PERSONALITY SOCIAL CHEMEOLESSNESS ON DEVIATED BEHAVIOR

Abstract. This article describes the social defenselessness of a person, which will be characteristic of each society, the impact on his behavior, the study of the problem of personality, the perception of our great thinkers on a person, his interests, definitions given to a person, the Social Psychological morality of the image "I", Z. According to Freud, the model of the human psyche, (Id), (ego), (super ego), was studied by linking the psychoanalytic laws to the individual.

Keywords: social mechanism, personality, psychology, state body.

KIRISH

Bugungi kunda jamiyatimizda shaxsga bo'lgan munosabat uning obro'yi ijtimoiy ahvoliga qaralayotgan e'tibor davlat siyosati darajasiga ko'tarildi desak mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti davlat organlari aholi bilan qay darajada ishlash kerakligi to'g'risida yuqori mezonlarni belgilab berdi. Bir yil davomida bu jarayonlar faqat quruq so'z bo'lib qolmasdan, balki amalda, hayotimizda ro'y berib, jamoatchilikning fikrlashini o'zgartiruvchi jiddiy katalizatorga aylanganining guvohi bo'ldik. Davlat organlari aholining murojaatlariga to'g'ridan-to'g'ri javob berishga, oddiy insonlarning muammolarini o'rganib, ularni hal qilishga, yuzma-yuz muloqot o'rnatishga harakat qilmoqda. Ommaviy axborot vositalaridagi keskin o'zgarishlar yillab o'z yechimini topmagan ayrim eski muammolarni qayta ko'rib chiqishga va hal etishga yordam bermoqda.

METOD VA METODOLOGIYA

Odatda shaxs ijtimoiy fanlarning o'rganish predmeti bo'lib, ular insoniyat tarixida shaxs shakllanishining umumiy qonuniyatlarini, jamiyatning rivojlanish jarayonida inson hayotining ijtimoiy sharoitlariga bog'liq holda shaxsning o'zgarishi bilan aloqador masalalarning mohiyatini ochib beradi. Shaxs muammosini tadqiq qilishga biologiya, kognitiv, ijtimoiy fanlar va falsafa fani murojaat qiladi. — Shaxs kategoriyasi psixologiyaning eng muhim, tayanch tushunchasi bo'lsa, — shaxs psixologiyasi bo'limi uning asosini tashkil etadi.

Psixologiyaning bu sohani bilish har qanday mutaxassisga samaraliroq ishlash imkonini beradi. Buyuk mutafakkirlarimiz asarlarida ham qadimiy Sharq xalqlari shaxsga bo'lgan e'tibor uning qiziqishlari va mayillari xaqida shaxsning odob-ahloqiga, liderlik muammolariga alohida e'tibor berilgan. Bu esa psixologiya g'oyalari, jumladan, ijtimoiy munosabatlar haqidagi bilimlar faqat Yevropada paydo bo'lmaganligini ko'rsatadi. Muhammad ibn Ahmad Al-Beruniyning (973-1048) “Kitob al-javohir ma'rifat al-javohir” (“Mineralogiya”), “Hindiston”, “Al asorul boqiya anil-qurun il-xoliya” (“Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”) asarlarida jamiyat va inson, uning kamoloti, aql-idroki kabilarga oid g'oyat qimmatli fikr mulohazalar mavjuddir. Olim o'z asarlarida inson o'z mohiyatiga ko'ra ijtimoiy mavjudot ekanligini, u faqat boshqa kishilar bilan birgalikda yashay olishi mumkinligini ta'kidlaydi. Uning yozishicha, kishilar o'z ehtiyojlarining ko'pligi, dushmandan saqlanishi zarurligi sababli, bir-birlarini qo'llab-quvvatlash, bajargan ishlari orqali o'zlarini ham, boshqalarni ham ta'minlash maqsadida urug'-aymoqlari bilan jamoalarga birlashgan. Jamiyatning yuzaga kelishi va rivojlanishi, insonning ma'naviy-axloqiy qiyofasining shakllanishi kishilarning hamkorlikda faoliyat yuritish zaruratidan kelib chiqqanligi, Beruniy ta'limotida tez-tez eslatiladi. U jamiyatning ravnaq topishida kishilarning o'zaro yordam, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy aloqa va munosabatlar asosida birgalikda harakat qilishi singari muhim omillar yotishini o'rta asrdayoq isbotlab bergan edi. Dunyoda keng shuhrat qozongan olim Abu Ali Ibn Sino (980-1037) “Donishnoma” (Bilim kitobi”), “Risolai ishq”, “Axloq haqidagi risola”, “Uy xo'jaligi”, “Ahd risolasi” kabi qator asarlarida inson ijtimoiy mavjudot, u tabiiy-ijtimoiy muhitsu, o'zaro ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hamda ma'naviy-axloqiy munosabatlarsiz yashamagan va yashay olmaydi, deb hisoblaydi. U bunday o'zaro munosabatlarda axloqiy tarbiyaning roli muhim ekanligini ko'rsatib o'tadi. Umuman olganda, shaxsning ijtimoiylashuvi ayniqsa, mafkuraviy va g'oyaviy kurashlar avj olgan hozirgi davrda inson ijtimoiy xulqini boshqarish dolzarflik kasb etganligini inobatga olsak, uning jamiyat barqarorligidagi siyosiy, ijtimoiy va mafkuraviy roli yanada yuksaladi. Shu bois ham hozirda uning tadbqiqiy, amaliy ko'rinishiga alohida ahamiyat berilmoqda.

Shaxs tushunchasining murakkab va ko'p qirrali bo'lishiga qaramay mutaxassislar tomonidan — shaxsga umumiy ilmiy ta'rif berishga urinib ko'rilgan. R.S.Nemov shaxsni quyidagicha ta'riflaydi: Shaxs-bu ijtimoiy tabiatga ega, o'z mohiyatiga ko'ra barqaror ijtimoiy aloqa va munosabatlari, o'zi va boshqalar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan kishining axloqiy hatti harakatlarida namoyon bo'ladigan psixologik tavsiflarga ega kishidir Shunday qilib, shaxs ijtimoiy psixologik mavjudot sifatida xamisha ijtimoiy muxit ta'sirida bo'ladi va ularni anglaydi. Ijtimoiy normalar, sanksiyalar, roller ijtimoiy mexanizmlar sifatida shaxs xulq-atvorni ma'lum ma'noda boshqarib, muvofiqlashtirib turishiga yordam beradi. Lekin insoning komilligi, uning axloqi, ijtimoiy normalar doirasidagi maqbul harakati uning o'ziga ham bog'liqdir. Odamning o'z o'zini anglashi, bilishi va o'z ustida ishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o'ziga o'z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, xissiy kechinmalariga qaratilishi taqazo etiladi.

Ya'ni, ijtimoiy xulq, shaxs tomonidan uni o'rab turgan odamlar, ularning xulq atvoriga e'tibor berishdan tashqari, ozining shaxsiy harakatlari va ularning oqibatlari muntazam tarzda tahlil qilib borish orqali, rollarni muvofiqlashtirish ham taqazo etadi.

Shaxsning o'zi, o'z xulq atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeni tasavvur qilishidan xosil bo'lgan obraz – “men” obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy mavqeni belgilaydi va uning barkamolligi mezonlaridan hisoblanadi. “Men” – obrazning ijtimoiy psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasning va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, tarbiya - shaxsning o'zi va o'z sifatleri to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta'rif berish mumkin. Demak, har bir inson o'zini, o'zligini qanchalik aniq va to'g'ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kam bo'ladi, ya'ni u tarbiyalangan bo'ladi. O'z o'zini anglash, o'zidagi mavjud sifatlarni baholash jarayoni ko'pincha konkret shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni, inson tabiati shundayki, u o'zidagi o'sha jamiyat normalariga to'g'ri kelmaydigan, nomaqul sifatlarini anglamaslikka, ularni yashirishga harakat qiladi, hattoki, bunday tasavvur va bilimlar ongsizlik sohasiga siqib chiqarildi (bu fikr avstryalik olim Z.Freyd nazariyasiga ham mos keladi). Bu ataylab qilinadigan ish bo'lmay, u har bir shaxsdagi o'z shaxsiyatini o'ziga xos himoya qilish mexanizmidir. Bunday himoya mexanizmi shaxsni ko'pincha turli xil yomon asoratlaridan, salbiy, o'zi uchun yoqimsiz hissiy kechinmalardan asraydi. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, “Men” obrazning ijobiy yoki salbiyligida yana o'sha shaxsning o'rab turgan tashqi muhit, o'zgaralar va ularning munosabati kata ro'l o'ynaydi.

Bugungi kunda ijtimoiy jihatdan himoyasiz qarovsiz va mexrga muhtoj shaxslar ijtimoiy hayotimizda yo'q deya olmaymiz, aynan shunday shaxslarga e'tibor berishimiz darkordir ularning psixologiyasi va oilaviy sharoitini o'rganish kerakligi, ularning ruhiyatida ong ostida jamiyatga nisbatan, shaxslararo munosabatlar qo'zg'ovchi o'z hayotidan va uning jamiyatdagi egallab turgan mavqeyidan ijtimoiy jihatdan himoyasizligi ong ostidagi ichki salbiy holat uning psixologiyasini o'zgarishiga sababchi bo'ladi. Bu yerda biz psixoanaliz Z.Freyd bo'yicha inson ruhiyatini ayzberk muz qoyasiga o'xshatadi, bunda bizga ko'rinib turgan muz qoya bizning ongimiz, suvning tagida esa muz tog'ning judda katta qismi bu qismi esa ongsizlikdir (ong ostimiz) Z.Freyd o'z kuzatuvlariga asoslanib, inson ruhiyatni yangi bir modelni yaratdi. Unga asosan bir-biriga uzviy bog'liq bo'lgan 3 ta psixologik tuzilma mavjud bo'lib, bular (Id) U, (Ego)Men, (Super ego) Super men, buyerda “Id” U ongda aks etmaydi, u ong ostida joylashgan, tug'rirog'i, ong ostiga tiqishtirilgan “id” qoniqish prinsiplariga asoslanib faoliyat ko'rsatadi, bu yerda jinsiy qoniqish alohida o'rin tutadi. Z.Freyd qondirilmagan his tuyg'u yoki mayilning ruhiy quvvati ong ostida to'planib boradi va o'z ifodasini topishga urinadi, deb fikr yuritadi. “Ego” bu Men, degani Z.Freyd tabiri bilan aytilganda bu ong demakdir ongli faoliyatimiz ongli fikr yuritishimiz barchasiga “Men” javobgar bo'ladi. Psixoanalitiklar odamni, aniqrog'i uning ruhiyatni, tirik hujayraga o'xshatishadi. Bunda hujayraning tashqi pardasi “Men” bo'lsa, uning ichki tarkibi “Id” dir. Hujayraning ichida moddalar almashinuvi natijasida katta energiya to'planadi va kuchli energiyaga ega bo'lgan “Id” tashqariga yorib chiqqisi keladi. Bunga esa hujayraning tashqi pardasi, ya'ni “Men” yo'l qo'ymaydi. Ya'ni “Men” bu ongli jarayon bizning ongimiz,” Super men” esa “Men” dan oldin turadi demak bu, odamning o'rab turgan muhit, jamiyatda belgilangan qonunlari, axloq prinsiplari va din talablari, odamning xulq atvorni tepadan nazorat qilib turadi. Z.Freydning manashu uchta tuzilmasiga asoslanib shaxsning

ijtimoiy hayotda himoyasizligi uning ruhiyatida xulq atvorda keskin o'zgarish bo'lishini taqqoslashimiz mumkin. Bunda shaxs jamiyatda ijtimoiy himoyaga muhtoj, lekin unga jamiyatda belgilangan qonunlar va yuqori pog'onadagi mansabdorlar shaxslar unga ijtimoiy ahvoliga nisbatan befarq qaralyabdi. Bunday holatda shaxsda qoniqmaslik hissi "Id" ong ostimizda yashirin agressiya vujudga keladi uning ruhiyatida , bunday holatda shaxsning ong ostidagi qoniqmaslik xissi tashqariga turli xil ko'rinish va holat bilan o'tilib chiqqisi keladi, lekin bunday holatda bizning ongimiz ongli fikr yuritishimizga to'sqinlik qiladi, jamiyatda belgilangan qonun qoidalar barchasi uning tashqariga chiqishga to'sqinlik qiladi, yuqorida esa "Men" ga nisbatan "Super men" ham bosim o'tkazadi bunda odamning o'rab turgan muhit, jamiyatda belgilangan qonunlari, axloq prinsiplari va din talablari, odamning xulq atvorni tepadan nazorat qilib turadi . Bunday holatda shaxsda bu uchta tuzilmadan "Men" ga qiyin bo'ladi, chunki u bir tom ondan "Id" ni qoniqtirishi, ikkinchi tomondan "Super men" talablariga amal qilish kerak. Shaxsdagi bunday holatda uchta psixoanalitik tuzilmada tajovuzkorlik "Id" da ustunlik qiladi. "Id" doimo "Men" va "Super men" bilan murosasiz jang olib boradi, chunki ular "Id" ni doimo nazorat qilishga intiladi. "Id" kuch quvvatga ega bo'lsada "Men" uni ong ostidan suzib chiqishga yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun ham "Id" da tajovuzkorlik yuqori bo'ladi.

Shaxsdagi jamiyatda himoyasizligi uning xulq atvorda shu yuqordagi psixologik jarayonlar sodir bo'ladi va bizning ong ostimizdagi qoniqmaslik hissi yuqoriga chiqsa unda shaxsda xarakterida nojoyi xulq atvor shakllanishi mumkin. Ayrimlarida esa bunday holatlarda og'ir suitsid holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. "Men" nazoratini to'la qo'lga olgunga qadar instinktlar go'yoki odamning hayot tarzini, ya'ni xulq atvorni belgilab bergan. "Men" ni rivojlanishi odamni hayot tarzini o'zgartirib yuboradi va uning xulq atvorni nazorat ostiga oladi. Shunga qaramasdan, psixoanalitiklar "Id"ga odamning hayot tarzini belgilab beruvchi asosiy manba sifatida qarashadi. "Id" o'zgarmas, "Men" esa rivojlanib o'zgarib boradi.

REFERENCES

1. Н.А.Файибова– Психология ўқув-илмий Маркази, “Ривожлантириш психологияси” лабораторияси бош илмий ходими. “Иjtimoiy psixologiya “Moduli bo'yicha o'quv uslubiy majmua Toshkent – 2018
2. Nodira G'ayratovna Kamilova” Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi” Darslik Toshkent – 2020
3. M.Otajonov “Psixoanaliz asoslari” O'quv qo'lanma Toshkent “O'zbekiston” 2004
4. Zarifboy Ubodullaev “Asab va ruhiyat” Ilmiy- ommabob risola Sharq Nashiryot-Matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh taxriryati Toshkent-2015
5. F.I.Xaydarov, N.I.Xalolova “Umumiy psixologiya” darslik Toshkent 2016
6. Ijtimoiy psixologiya maruzalar matni Kamalova S.R. Toshkent – 2017
7. www.ziyo.uz
8. <https://sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/689>